

nak ¹⁾, melly maga csaknem olly nagy mint Europa, keletét már birja, foglalni kezdi delének 's nyugotának egy részét 's éjszakára is vágy e' különös földrésznek, mellynek partmellékit legnagyobb részint mi fedezők fel vagy ismerők meg, 's mellyhez minden egyéb hatalom felett nekünk van az legtöbb, mit a' politicus jognak nevez. Hajtana bár a' franczia kormány egy polgár' ohajtásira, ki nem kevesbbé buzgó barátja az igazságnak, mint honának.

A' *France littéraire* 1833. I. kötetéből.

CSATÓ PÁL,
m. t. társasági l. tag.

TÖRVÉNYHOZÁS' ÉS ERKÖLCSÖK' KÖLCSÖNÖS HATÁSAIK A' RÉGI NÉPEKNÉL.

Ampère J. J. után.

(M Á S O D I K C Z I K K E L Y).

G Ö R Ö G O R S Z Á G.

Görögország legfényesebb nézőpiazza volt az emberiség' kifejlődésének; öröm, kivergődve kelet' titokteljes örvényeiből az elmés görög földön kiköthetni 's erkölceiben és törvényeiben a' szabadság' hajnalát köszönthetni.

Tudva van, hogy Görögország kettős; két különböző irány nyilvánul kebelében, melly minden történetiben észrevehető. Két ellenkező karakterü miveltség áll itt szemközt 's utóljára egymással harczolva vész el.

¹⁾ Mi az *Uj-Holland'* szintolly képtelen mint igazságtalan nevezete helyett *Megalonia* vagy *Megalonesia* (Mégalonide, nagy sziget) pontosabb 's jobb zengzetű nevét ajánlók, minthogy e' saját vidék valóban a' földnek legnagyobb szigete. R.

Egyik a' doriai, melly még némelly papi befolyás és aristocratiai gondolkodásmódnál fogva kelethez húz; másik a' joniai, melly kellettel végkép meghasonlott, 's mellyben kereskedés és népuralkodás divatoz; egyik komoly, szigoru, másik heves és gyönyört kereső; egyik rend- és szabálykedvelő, másik szabadsáért égő.

E' gyökeres ellenszegütség vallásban, mesterségben, erkölcsökben, szóval mindenben kitör. A' fanyar, hajthatlan dorismust Sparta és Lycurg, az elmés, változandó jonismust pedig Athene és Solon ábrázolják.

Ha e' két elvet, mellynek történetét rajzoljuk, közelebbről vizsgáljuk, ugy találjuk, hogy Spartában az erkölcsök engedtek a' törvénynek, Athenében pedig megfordítva ezek amazoknak.

Ha Lycurg valódi, vagy mint némellyek hinni kezdik, költött személy volt-e? keveset teszen. A' hagyomány őt mindig ugy festi, mint keleti törvényhozót. Csak akkor kezd munkájához, midőn Pythia legbölcsebb embernek nyilatkoztatta, 's világosan tudtára adta, hogy ő fogná a' legjobb köztársaságot alapítani, csak akkor, midőn az már szent hatalommal felruházta; 's törvényei oraculumoknak (rethra) neveztetének. Midőn a' senatust, ezen nagy politicalai műszerét, melyet a' királyok és nép közti súlyegyen' feltartására rendelt, be akarja hozni, gondja van, hogy annak felállítását egy oraculum jelesen parancsolja. Szóval Lycurg második Mózsés, ki a' Delphi hegyet Sinai helyett használta.

Ekkép a' vallás' nevében beszélvén, nem igen vala szüksége sokat ügyelni polgártársai' erkölcsre. A' birtok ugyan egyenetlenül vala felosztva. Lycurg kilenczezer egyforma részre szeldeli a' földet, kiosztja a' spartaiak közt 's eladatását megtiltja. Vaspenze által a' kereskedést és műszorgalmat elfojtja, egy csapással minden előbbit megsemmisít, minden gazdagságot eltöröl; panaszkodnak, de engednek, mert a' háromlábú szék rendelte.

Lycurg folytatja munkáját: eleinte meg kelle engednie a' csecsemőnek, hogy élhessen; de ha ez élő anyag nem akar illeni mintájába, kegyetlenül elveti azt.

A' spartaiak' egész élete, mint Aristoteles felségesen mondja, nem egyéb mint szigoru fenyíték volt. Ez már bölcsőjükre kiterjeszkedett, mert a' dajkáknak meg vala hagyva, hogy szopós csecsemőiket időről időre koplaltassák. Ha ezek kicsint nőttek, Diana' oltáránál korbácsoltattak, hogy szenvedéshez szokjanak, 's megkeményüljenek. Midőn polgárokká lettek, ismét szintűgy törvény' vesszeje alatt voltak mint a' gyermekek. Mindnyájoknak egyformán kelle öltözködniök, együtt enniök, csak kevés számu eledel vala megengedve, utazás tiltva, a' nőtlenség büntetés alatt; 's a' szabály mindenkit egyaránt érdekelt.

Még a' legtermészetibb, 's úgy szólván az emberi lélek' egy részét tevő érzeményeket is lábbal tapodta ez ércz törvényhozás; nem csak egy nép', hanem egész emberi nemzet' közös erkölcei ellen kelt ez ki. Az anyáktól elragadá kisdedeiket, elszaggatá a' szüzek' tunicáját, a' rokonokat 12 napnál tovább gyászolni tilalmazá, a' férjnek parancsolá, hogy ágyát magánál izmosabb idegennek engedje; a' lopásból erényt csinált; 's így az emberi társaság' rendes alapjaival, családdal, szeméremmel, házassági hűséggel, 's tulajdoni joggal egyenesen ellenkezett. Midőn e' munkáját végre hajtotta, öröknek hirdeté azt. Egy kőnek sem vala szabad mozdulni ezen egészen egy darabból állított épületben; 's valóban öt száz esztendeig változatlanul állott az, közepette azon számlálhatlan zendüléseknek, mellyek köröskörül minden görög statusokat ingadoztattak, 's Lycurg' szelleme ez időszak' minden percében kitünik, Ecprepes tanácsbelitől fogva, ki bárdal vagdalá össze azon két hurt, mellyeket egy hangász a' lanthoz akart adni, egész Agis királyig, ki országa' törvényiért valóban martirhalállal mult ki.

Ezekből kétségkívül felderül Lycurg' törvényének erkölcsök feletti hatalma. Ez a' hatalom egész kegyetlenségig ment; 's némi csoda volt benne. De miután ez ellenmondhatlan igazságot elismertük, kérdeznünk kell, ha talán e' kegyetlenség nekünk nem tetszik-e erőszakosabbnak, mint valóban volt; 's ha Lycurg' parancsának nagy része, melly nekünk legkeményebbnek látszik, azokat, kiket illetett, olly érzékenyen érdekllette-e, mint minket? szóval, ha Lycurg' törvényei 's a' doriai erkölcsök sok pontban nem egyezének-e?

Ezt azon hasonlatosságok által mutathatni meg, mellyek a' doriai statusok' különböző alkotmányai közt tapasztalhatók.

A' lacedaemoni köztársaság' szerkezete, kis különözéssel, e' statusok' mindenikében kitünik. Látszik, hogy mind ugyan azon egy terv szerint alakítottak. Mindenikben volt egy királyi méltósággal felruházott bajnok nemzetség, közönségesen a' Heraclidák közül, mindenikben egy öregek' tanácsa, ephoratus. Azon intézetek, mellyeket Lycurg' alkotmányával elménkben leginkább össze szoktunk kapcsolni, nem voltak idegenek a' többi doriai köztársaságokban. A' közönséges innepek megvoltak Cretában mint Spartában, Megarában Theocris' idejében, Corynthban Periander előtt. A' lacedaemoni leányok' viselete, mellynek illetlen voltát az athenei szónokok rendén túl festették, 's azon szokás, melly szerint férfiak' jelenlétében különféle testgyakorlatokat tartottak, 's több illy dolgok, mellyeken Lycurg' törvényhozásában megütközünk, összefüggésben valának a' doriai erkölcsökkel; mellyeknél fogva a' fiatal leányok kevésbé valának elzárva, mint az asszonyok; inkább ki valának téve a' férfiak' szemeknek, 's ezek' társaságába gyakrabban elegyültek; ezek szabadabb, erősebb, éjszakibb 's kevésbé ázsiai erkölcsök valának, mint a' joniai népekéi. Végre azon törvénynek is, melly a' férjet nője' elragadására kötelezi, bár milly különösnek tetszik, okának kellett lenni valamelly doriai szokásban; mert Cretában is volt egy

egészen hasonló szokás: a' fiatal embernek barátja általi elragadtatása.

Lycurg legrendkívüliebb törvényinek egyike volt az, melly a' spartai fiataloknak lopást parancsolt. Ezzel kapcsolatban volt egy más hasonló, melly azt rendelé, hogy bizonyos időkben az ifjonzok vonuljanak az erdőkre, hegyekre, vadon helyekre, 's darabig éljenek ott abból, mit ravaszsággal 's erőszakkal kereshetnek, 's így valóságos utonállói életet vigyenek. Müller, ki a' doriai népek' életmódját legjobban megismertette, ezen intézetben a' hajdani erkölcsök' megörökölt hagyományát látja, midőn t. i. a' doriaiak az Olymp' és Aeta' hegyein hasonló életet vinni, 's élelmöket a' sikon lakóktól naponként ragadozni kénytelenítettek. Hasonlóul a' gyermekeknek Diána' oltáránál verésében a' taurisi istenné' hajdani és véres tiszteletének emlékeztető jelét látta. Tehát a' doriai népek' eredeti erkölcsi 's hagyományai sokkal nevezeteseb helyet foglaltak Lycurg' törvényiben, sem mint előre gyanítani lehetne.

Egyébiránt Müller azt tartja, hogy e' nép' erkölcsi valódi hajdankori helleni erkölcsök, mellyek Spartában tisztábban maradtak fenn, mint máshol. Megmutatta a' hőskorbéli doriai királyság' formáját; megmutatja, hogy a' Homer által említett királyok igen hasonlítanak a' spartaiakhoz, kik áldozván az isteneknek, szinte úgy részt vettek az áldozatból. Így feltalálta Homerban az öregek' tanácsát, úgy egyebeket is a' férfiak' közös ebédlésének eredetéig. Sőt még azt is igen hihetővé tette, hogy ezen erkölcsök megvalának olly népeknél is, mellyeknél azokat utóbb a' democratia eltörlötte; Athene' tanácsnokiban a' Lacedaemonban fennmaradt hős királyság' vég maradványit ismeré meg.

Igy tekintve Lycurg' míve egészen más alakban tűnik fel. Ha ez bizonyos tekintetekben a' hasonló erkölcsök' erőszakos bitangolása, sok másban egyszersmind az előbbie' visszaállítása 's ujra szerkeztetése; és

az erkölcsök' befolyása ismét kitűnik itt olly törvényhozásban is, melly azokon leginkább uralkodni látszék.

Mondhatni, hogy Sparta' alkotmánya valamennyi doriai alkotmányok' közös elvének nagyításán alapult. Ez elv volt a' rend, de nem tagadó rend, vagy is a' rendetlenség' nem léte, melly csak egy kényszerítő erő által eszközöltetik, 's annak szüntével elvesz; hanem valóságos rend, melly a' status' minden részeinek 's a' polgári társaság' minden elemeinek összehangzó szerkezetében áll. Ezt a' doriaiak a' szép cosmos nevezettel különbözteték meg, melly a' mindenség' rendét jelenti. Az ez értelemben vett rend, amaz egyszerűséggel és nagysággal teljes rend, melly a' részeknek egymásközti összeszerkezéséből támad, kitűnik építésekben, mint kitűnék vallásokban, költészetökben, 's hangászatokban. Egész lételők ezen rendnek 's összehangzásnak bélyegét hordá, 's annak érzetét és szükségét a' politicába is átvitték. A' társaság a' doriaiak' fogalma 's erkölce szerint nem független és elszigetelt emberek' csoportja, hanem vallásos kapcsok által szoros nyalábba kötött polgárok' tömege volt, mellyben senki sem birt személyes léttel, hanem mindenki valamennyinek életét élte 's úgy szólván a' statusban elenyészett.

Illyen volt a' doriaiak' ideálja a' kormányról, mellyet mindenütt, hol csak megtelepedtek, Cretában, Corinthban, és Siciliában létesíteni igyekeztek. Ezt akarta Lycurg is, de tul csapongva. El lévén fogva a' doriai rend', a' cosmos' képzetétől, nem vette számba az egyesek' és családok' érzelmeit, 's a' közjónak mindeniket feláldozta. Senkit sem hagyott élni, csak ki ennek szolgálhatott, 's csak azon feltét alatt, hogy annak szünet nélkül szolgáljon. E' kötelességnek, melly nézete szerint a' politicának czélja volt, mindent alárendelt; semmit sem hagyott magánosak' képzelődésére, még a' lakomákat, öltözeteket, sőt a' házasok' legbelsőbb viszonyait sem; nem kimélte az emberi szív' legdrágább érzeményit, nem a' természet'

leghatalmasb ösztöneit: a' doriai törvényhozó' szemei előtt mind ez önszeretet volt, mellyet porrá kelle tenni 's csak e' por lehetett a' status' összeforrasztó enyve: mit gondolt ő a' szüzek' szemérmével, a' férjek' szeretetével, a' fiak' vonzalmával? Ő azt akarta, hogy csak egy anya legyen, Sparta; egy szerető, egy nő, Sparta; minden személyességet el akart sülyeszteni egy hatalmas egységben, és czélt is ért. Ért, mert az ötlet, mellynek tökélyre vitelére törekedett, doriai ötlet volt, 's doriai néppel dolga. Törvénye olyan volt mint azon népszerű zsarnokok, kiknek a' sokaság enged, mivel hajlandóságának önkényük kedvez.

'S e' nélkül hihetni-e, hogy Sparta olly könnyen bevette volna e' törvényt, mellyet semmi kül erő nem támogatott, mellyet ugyan az istenek tanácsoltak, de kik magok sem független hatalommal parancsoltak? Vagy a' törvényhozó erőhez nyult volna-e, hogy magának engedelmisséget szerezzen, ha a' társaságban, mellyet igazgatni akart, egy elrejtett támaszpontot nem talál? Másként uralkodása illy büszke emberek felett megmagyarázhatatlan; legalább nem vonták volna olly sokáig és olly vigan a' jármot, (mert a' lacedaemoni vigság közmondássá vált), ha ez iga erkölcsükkel nem egyez vala.

Az erkölcsöknek a' most említett törvényekre Lycurg' alkotmánya' kezdetében gyakorlott befolyása, nem kevésbbé tetszik ki ennek virágzása alatt 's felbomlásakor is. Lycurg' törvényei' behozása után 130 esztendővel állítottak fel az ephorok, kiknek szerepe állandó ellenszegültség volt Lycurg' alkotmánya ellen.

Min épült ezen ephorok' szerepe, melly a' statusban olly nagy változásokat okozott 's annak vesztét sietteté? A' lacedaemoni hatalom' öregbülése szülte új viszonyokon és új erkölcsöken. A' föld' kiterjedése megtágítván a' nemzeti köteleket, szaporítá a' spartaiak 's idegenek közti érintéspontokat. Innen az ephorok, kikre minden idegeneket illető ügyek bizattak, nagyobb fontosságot nyertek, midőn ezek' száma Ly-

curg' törvényei' daczára naponként szaporodott. Az ephorok ügyelének a' status' jövedelmeire is, 's növekedvén a' köz gazdagság, ezek' tekintete is növekedett. Szóval: minden ujításnak, melly az eredeti törvényhozás' megváltoztatására czélzott, az ephoratus volt eszköze és műszere. Ime itt tehát egy, az erkölcsök' változása által a' polgári alkotmányba csuszott háborító elem, melly annak vég romlását okozá. Valóban az ephorok' egyike vala az, ki szabad végrendelési jogot kívánt, mi azon móddal, melly szerint Lycurg a' tulajdonosságot meghatározta, össze nem férhetett. Ephorok valának azok is, kik Agisnak és Cleomenesnek a' hajdani törvények' visszaállítására czélzó nagylelkü törekvéseit dugába dönték.

Azonban leghathatósabban segíté 's nagy részben okozá az ephoratus' rontó irányát a' peloponnesusi had után behozott gazdagság 's az ezt követő erkölcsi romlás. Athene' aranyával uj erkölcsök csusztak a' hatalmas városba.

E' percztől fogva szívében vala megsebbetve Lycurg' míve; 's meg is halt e' sebben hosszú vonaglász után, mellynek tartóssága megmutatta, milly sokat vala képes kiállani.

Ez szokott történni a' kormányokkal, mellyek semmi előhaladást nem engednek; egy tetszőleges merevültségben visszavonulva, azt hiszik, hogy kikerülhetik az idő' hatását, melly minden lényt szüntelen változtat. De lassanként lételök' feltételei akarattok ellen is módosulnak. Az erkölcsök a' törvény' minden kényszerítése 's akadálya mellett is megváltoznak, mert természetünk örökös változandóság, 's ekkor a' törvény, minthogy velök előre nem alkudott, általok elvesz. Ez nem lépett szövetségre az uj erkölcsökkel, hanem sirba követi a' régieket. Lycurg' intézetének örökítésére szükséges volt volna azt egészen elszigetelni, 's kivenni azon szünetlen forgás alól, melly az erkölcsi világot szintugy ragadja az időn, mint a' materialis egyetemet a' közön keresztül, mert idegen

szokások' legkisebb érintése is megerősíté egy mindig növekedő változás' csiráját a' lacedaemoniak' erkölcsében 's így az erkölcsök végre alá ásatvan, a' törvénynek, mellyet ezek tartának fenn, talpköveivel együtt össze kelle omlani. Ha Spartára nézve némi figyelem kívántatott annak kifürkészésében, milly befolyást gyakorlottak az erkölcsök a' törvényekre, Athenében első pillantatra is ezen befolyás tűnik szembe.

Az atheneiek' erkölcei Solon' idejében létalaposan democratiaiak valának. Nem volt itt, mint Spartában, szentelt nemzetség, mellyhez a' királyi szék némi isteni jognál fogva tartozott. Nem is volt ott amaz elkülönzés egy hódoltatások által megerősült kis szamu polgárság 's egy alávetett tömérdek népség közt. Több százodok óta Codrussal együtt kihalt a' királyság 's Attica' földén mély gyökeret vert az egyenlőség. Athene' parti fekvése ösztönt ada a' kereskedeésre, 's a' kereskedeés kedvez a' democratiának. Szóval úgy látszik, hogy a' jóniai faj' véreben olly valami rejlik, mi azt ellenállhatlanul kereskedési munkáságra, 's politicalai egyenlőségre sarkalja. E' részletes szellem kitünt Kis-Ázsiának jónai városiban, 's a' szökevények, kik Massiliát (Marseille) alapíták, általvitték azt magokkal Phociából Gallia' partjaira is.

Solon tehát Athenében democratiai erkölcsöket talált, 's ezeknek rendes következményeit: nyugtalanságot, rendetlenséget, meghasonlást. Már előtte két módon próbálák ez erkölcsöket zabolázni. Egyik egy vad törvényhozónak kétségbeesett erőlködése volt, ki érezvén hogy szükség Athenét újra alkotni, azt vélte, hogy ezt vérrel kell tennie. Draco' törvényét hirtelen visszavette annak rendkívüli keménysége. A' cretai Epimenes, ezen szent és titokteljes ember, kiről azt hitték, hogy istenekkel társalkodik, Athenébe jött; ott olly tisztelettel fogadták mint isteni embert, kinek az ég sugall; de hamar észre vette a' doriai jósló, hogy az atheneiek' erkölcei ellenkeznek azon alkotmánynyal, mellyet nekik adhatna, 's így miután

némelly vallásos szertartásokat rendelt, alig hagyva ott létének nyomát, visszatért. A' fejetlenség legfőbb pontra hágott. Kiki ön képzelődése szerint akarta rendezni a' statust. A' hegyek', síkság' és vizek' lakói mind más más alkotmányt kívántak, szokásaikhoz 's szükségeikhez képest. A' vagyon' egyenetlensége, melly rettenetes ott hol ellensulyt semmi más egyenetlenségben nem talál, 's mindeneknél szemtelenebb 's kegyetlenebb tyrannismusával a' democratiai statusokat felforgatja, — a' vagyon' egyenetlensége annyira ment már, hogy a' földbirtok csak egy csekély szám' kezében volt, a' sokaság pedig nyomorusággal 's adóssággal küzködött. Amazok mindent meg akarának tartani, ezek az adósságok' eltörlesztését 's a' föld' felosztását sürgették. A' társaság igen nagy veszélyben forgott, melly enyészettel fenyegeté. Ekkor állott elő Solon.

Eddig egész keleten 's magában Spartában is olly törvényhozókat láttunk, kik a' vallást tették politicájok' alapjává 's e' czím alatt nagy hatalmat gyakorlának az emberek' érzeményn 's erkölcssein. Solon első, ki e' hathatós támaszt elmellőzni merészli. Alig említnek részére némi bizonytalan oraculumot. Mennyire vagyunk amaz örökös delphii közbenjárástól Lycurg' törvényhozásában! — Solon' létében semmi kétséges, semmi csodálatos nincsen, nem vész az el a' hőskor' éj-jelében, nem terjed a' költés' országába. Solon nem Heraclida, kiről inkább mesés mint hihető mondák maradtak volna fenn. Élete egyszerű, származása közép-szerű. Nem szól fennen; nem változtatja a' társaság' alapjait, hanem arra lévén választva, hogy magához hasonlóknak törvényt adjon, iparkodik keresni azt, mi azokra nézve egyszersmind ohajtandó 's lehetséges is legyen. Figyelembe veszi a' körülményeket, akadályokat, alkuszik a' részekkel, eltörli az adósságokat, reményt nyújt, hogy a' földet felosztja, a' törvényhozással 's politicával eddig ismeretlen módon bánik; szóval, mint maga mondja, nem akar az atheneieknek képzel-

hető legjobb, hanem csak azok közt, mellyeket eltűrhetnek, legjobb törvényeket adni. Illy nézőpontba tévén magát, nyilván való, hogy az erkölcsökre nagyon ügyelend törvényeiben, 's ezek nem célzandanak másra, mint hogy amazoknak kifejezései legyenek, legfelebb is, hogy azokat közvetve megjobbítsák 's ön magokból keressék azt, mivel rossz következéseiket mérsékeljék, de nem hogy megtörjék, nem hogy megsemmisítsék.

Az athenei erkölcsök, mint láttuk, democratiaiak valának. Solon' törvénye is, mint ezek, democratiai lesz. E' törvényhozásnak csupán egy célja van: az erkölcsökben foglalt democratiai elemek' szerkezése 's rendbeszedése.

Tehát e' törvény parancsolni fogja a' munkásságot, műszorgalmat, ösztönözni fog a' kézművekre *), mellyeket Lycurg elnyomni iparkodott; mert e' törvény munkás és kereskedő néphez vala irányozva, Lycurnak pedig egy hadakozó néppel vala dolga, melly csak harczy munkákban gyönyörködött, 's a' kézi foglalatosságok iránt aristocratiai utálattal viseltetett.

Athenében egy népszerű választottság felségi joggal határozand, ellenmondás és fölebbvitel nélkül. Valóban, hogy is lehetne e' heves, nyugtalan, irigy népet rávenni, hogy érdekei' 's dicsősége' dolgában másokra 's ne magára figyeljen? Hogy lehetne tőle megnyerni, hogy magát a' vitatás', nyilvános szónoklat' 's itélethozás' gyönyörétől megfoszsza? Ennek csak a' forumi helyelő 's szenvedélyes élet kell. Solon nem fogja próbálni e' népet a' köz piactól, szónokszejtől eltávolztatni, mert ez elmés és hiu sokaság mindenre kész vemedni 's azt hiszi, mindent képes tenni; hanem Solon, ki maga is athenei fi, 's honosai közt legnagyobb észszel bir, hizelegve a' nép' gondolkozásának, jut arra, hogy őket igazgassa. Elménczsége talál e' demo-

*) Solon az olly fiut, kit apja valamelly kézi mesterségre nem tanitatott, felmenti azon kötelesség alól, hogy azt vén-ségében táplálja.

cratia' keblében is olyat, mivel azt akarhatja ellen is kormányozza. Minden polgárnak kell szavazni; de azt kívánván, hogy előbb azok adjanak voksot, kik már harminczadik évöket betöltötték, reményli, hogy a' példa' ereje a' többieket is vonzani, 's az ifjuság' heveskedését, meggondolásra időt hagyván neki, csillapítani fogja. Egész Athenének joga van szónokszékre állani; de Solon közvetve megszorítja a' szónokok' számát erkölcsaiknek előleges megbirálása által: ki apját vagy anyját megverte, azokat táplálni 's hajlékába fogadni vonakodott, ütközetben vértjét elvetette stb, ha polgártársaihoz nyilvános beszédet tartani merészelve, általok vádoltathatik. Végre Solon a' nép' inditói jogát a' négyszázak' tanácsának adja; a' nép' határoz, de csak arról, mit a' tanács ajánlatba hozott. És nézzük, miként alakul ezen tanács? Kiváltság' neve alatt nem, mert ezt Athene' büszke democratiája nem tűrné. Ki jelleli hát ki azokat, kik benne részt vésznek? Sors; a' fejér vagy fekete bab. Solon tehát a' democratiának középutat a' vak esetben keres, mellyet néha amannál kevésbbé vaknak tart, 's a' nép' egyenlőségért buzgalmat rá vevé ez engedményre a' törvényhozó' ügyessége, a' nélkül, hogy amaz észre venné mit teszen, 's meggondolná, hogy voltaképen a' történet minden egyenetlenség' szülője.

Az atheneieknek vagyon szerint négy osztályra sorozása egészen demokratiai szellemű, mert ingó alapon, gazdagságon épül; egyébiránt polgári tisztségeket a' három főbb osztály különség nélkül viselhetett, csak a' negyedik vala kizárva; 's Solon mintegy orvoslásául ezen demokratiai elv' sérelmének, kárpótlás gyanánt e' negyedik osztálynak hagyá a' törvény-tisztségeket. Az egész athenei alkotmány tehát gazdagságon alapult. Solon nem talált más társas elvet: kénytelen vala tehát mindent ebből következtetni, 's talán Athene Solon' daczára is olly erkölcsi romlásba sülyed, millyenbe azon köztársaságok bukhatnak, mellyeknek pénz egyetlen rugójok, ha csak a' kereskedői szellem az ékes-

szólás' erejében 's lángész' hatalmában természetes ellensúlyt nem talál. Solon küzdött a' democratiákat rontó önszeretet ellen, melly egymás után dicsvágy' és tunyaság' vonásiban nyilvánult. Vállalata annál nehezebb volt mivel minden vallásos vagy aristocratiai támaszponttól meg vala fosztva; 's azon segédeszközökben, mellyekkel ezt pótolni igyekezett, csodálandó leleményes észet bizonyított. Az athenei nép' makacs erkölcsé szabott elébe rendet, 's ő mégis erősebb, szilárdabb erkölcsöket iparkodott neki adni. E' czélból minden polgárnak kötelességévé tette, hogy szakadás' esetében egyik vagy másik részhez álljon; akarkinek megengedte, hogy egy megsértett asszony' vagy gyermek' nevében vádlóként felállhasson, 's csupán magányos bántalmat is hazasértésnek nyilatkoztatott.

Mert bár mi különség volt is Lycurg' merészsége 's tekintete, és Solon' félenk bölcsesége 's okos szellemessége közt, még is iparkodott ő, ha eltérőbb módon is, törvényei által az erkölcsökre hatni.

Részrehajlás nélkül meg kell ezt ismerni; valamint láttuk, hogy Lycurg' törvényei, mellyek olly hatalommal bírtak az erkölcsök felett, némelly tekintetben ezek' befolyásának engedtek, úgy Solon is legnagyobb gonddal vigyáz a' nevelésre, a' birtokot bizonyos mértéken túl hágni nem engedi, beelegyül a' házi élet' aprólékosságiba, 's halállal bünteti az archont, ki köz helyen részegen merészlene megjelenni.

Egyébiránt az atheneiek' erkölcsében némi született méltóság 's csinos izlés volt, melly őket még rendtelenségeikben is követte 's botlásaitat mérsékelte. Némellykor nagysággal párosult finom érzés szerencsésen pótolá 's jobbitá a' törvényeket. Ez adott erőt amaz ítéletnek, melly az atheneit becsületétől megfosztá 's becstelenné (atimos) keresztelé. Azon sok eset, mellyben e' büntetés végre hajtattott, oda mutat, hogy tetemes sikerének kellett lenni, 's illy törvénynek csak úgy lehet fogantatja, ha rendelése az erkölcsök által is helyben hagyatik.

Bizonyára a' nagyravágyás - és fondorkodásnak tágas mezeje volt olly országban, mint Athene, hol az hirtelen mindenre vihet; de nem kell feledni, hogy legtöbb tisztségek, annyi törekvések' tárgyai, nem adának egyébre kiváltságot, mint vagyonának a' status' szolgálatában elköltésére. Illyenek valának a' hajós kapitányok' hivatalai, kik a' köztársaság' hadi hajóit felkészíték; illyenek a' játékszini igazgatókéi; mert játékszín, hangászat, táncz köz dolgok, sőt mondhatni hivatalos dolgok valának. Archonok teljes gyülekezetben nevezék ki a' nyilvános tánczok mellett játszó fuvolásokat, és sem idegenek, sem megbecstelentett atheneinek nem vala szabad e' tánczokba elegyülni.

Szeretetre méltó nép, mellynek törvényei nem állják a' nemes multságokat szabályozni! Solon ajánlá, hogy a' muzsika' különféle módjai ne zavartatnának össze, Plato pedig törvényekről tartott beszélgetését az ének' és tánczkarok' fontosságának megállapításával kezdi.

Illyen népnek költész törvényhozó kellett.

E' törvényhozó versekben adván tőle polgári alkotmányt kérő honfiainak tanácsot, egy olly kellemteljes jelenetet mutat, millyet csak Athene adhat.

Solon nem kívánt törvényinek, mint Lycurg, örök állandóságot. Az athenei szellem sokkal ingóbb és változóbb volt, semmint illy reményt táplálhatott volna; Solon csak száz esztendei fennmaradást kívánt törvényinek, 's még e' mértéklett ohajtása sem teljesült.

Alig távozott el, már visszaáll a' régi fejtelenség' 's ezt zsarnokság követi. Pisistrat, a' kellemes és elmés zsarnok, millyennek kell lenni Athene' hódoltatójának, ravaszsággal elfoglalja a' hatalmat, 's azt engedékenységgel 's lágysággal tartja meg. Az öreg Solon hasztalan futkosott fegyveresen Athene' utczáin, hogy polgártársait munkájának ótalmazására feltűzelje; Pisistrat meglátogatja, megtiszteli, 's megnyeri öregségét. Egyébiránt Solon' törvényei olly jól valá-

nak az atheneiek' szelleméhez alkalmazva, hogy a' Pisistratái is ugyan azon értelemben készültek. Innen van, hogy Solon' törvényei, bár több ízben változtak, soha egészen el nem veszték; nem keménységök 's hajthatlanságok által maradtak ezek fenn, mint Lycurgéi, hanem épen engedékenységek által állottak ellent. Solon felülélte a' maga alkotta kormányformát, de törvényhozásának characterere addig megmaradt, meddik az atheneiek' erkölsesei, mellyeknek képe 's fogantja e' törvényhozás volt.

Athene türte a' zsarnokságot, míg szelid 's ragyogó volt, de Pisistrat' fia alatt súlyos és nehéz kezdvén lenni, független szeszélye boszúra gyuladt, 's egy valóban athenei összeesküvés kelekedett; egy nagy innep' alkalmával tört ki a' pártütés; fiatal barátok mirtus-ágaik alatt rejték el gyilkáikat. Solon' törvényhozása ujra előkerül, de Clisthenes, ki azt visszaállítja, megváltoztatja; még inkább engedvén az atheneiek' democratiai izlésének, alkotmányukat ez uton még tovább viszi. A' négy osztályból tizet formál 's ez által szaporítja a' statusban a' political munkásságot. E' pillanattól fogva egy mindig nyugtalanabb mozgás rohantatja e' heves népet egy féketlen democratia felé. A' minden elméket elragadó lelkesülés egyszerre csodákat szül hadban, ékesszólásban, költészetben, mesterségekben. Az Ázsia ellen tartott nagy ütközetben a' forró és fenyítéktelen Athene volt az, melly a' legelső sorban verekedett; Marathon' mezején ismét Athene hozá bámulatba a' keleti roppant seregeket, olly gondtalan tüzzel rohanván rája, mint egy palestraai küzdésre. E' heves és tündöklő vitézségnek Görögországon nem vala mása. A' spartaiak meg tudtak halni királyokkal együtt a' Thermopyléknél, az atheneiek számkiveték tábornokaikat, 's tengeren és szárazon megverék a' perzsákat. Mi törvényhozás állhatott volna ellen a' győzelem' örömének, 's illy dicsőség' mámorának? Hogyan tagadhatni meg valamit bajnokok' democratiajától, egy kellemes és lángeszű néptől?

Senki sem mert erről álmodni 's maga a' böles Aristides is engedett a' rohanó árnak. Minden méltóságokra utat nyitott a' polgárok' egész tömegének, a' nélkül, hogy kirekesztené a' negyedik osztályt, melylyet Solon' okossága kizárt a' polgári hivatalokból. Ettől fogva lehullának a' csekély korlátok, mellyeket a' törvények a' democratiai erkölcsök ellen szegezni próbálnak. Ez erkölcsök féktelen dühösséggel kezdenek kicsapongani. Ekkor, midőn a' status' épülete a' nép' hullámitól verdestetve, majd majd összedőle, egy olly fényes és dicsőséges percz tűnik még fel Athenére, melly egyetlen az emberi nem' évkönyveiben. A' több földet bíró népnek minden erői egyszerre kilobbantak. Pericles, ki nevét ezen bámulandó időszakhoz kapcsolá, Pericles volt, ki hazája' alkotmányának végső csapást adott, ki megtágítá a' társaság' köteleit, 's olly vágásba hajtá a' status' kocsját, mellyben olly fényesen 's gyorsan kelle futnia, és diadalában, Görögország' 's a' világ' tapsai közt izekre tornie.

Kétségkívül egy illy rendkívüli időszak' előállítására, minden polgár' lelkének felhevülve kelle lenni a' democratia' hánykódásai és szélvészai által; a' népi szellő' égető fuvalmára vala szükség, hogy e' ragyogó virág a' vihar közepette kinyíljék.

De e' termékeny és irtóztató szellő halálcsirát rejte e' virág' keblébe; Athenének ekkor egy az emberiség' történetében hasonlíthatlan órája volt; de ez óra után meg kelle halnia.

E' láz, melly olly nagy tettekre vitte, sietteté végét; a' joniai szellem, szerencsétlenségére legnagyobb demokratiai felhevültségében találkozott össze a' dóriai-
val, melly már régtől fogva megvető 's fenyegető szemmel nézte. Küzdeni kezdenek, 's e' tusa 27 évig tartott. A' joniaiban volt bátorság, de nem volt állhatatosság és béketüres; a' dóriai hidegen földhez sujtotta 's rabjává tette. Lyncurg' Spartája erősebb volt, mint Solon' Athenéje.

De Athene nem tudott sokáig szolgálni 's leginkább zsarnokinak komolyságát nem szokhatá meg; felkelt, 's elüzé őket. Most egy inkább hozzá illő hódoltató állott elő. Sándor elég dicső bajnok volt, hogy Pisistrat' és Pericles' nyomaiba lépjen. Athene, melly mint valamennyi hajdankorbéli demokratiai status, mindig hajlandó vala a' zsarnokságra, Athene, a' mivelt-ség' 's dicsőség' hozája, rá hagyá magát szedetni Filep' ravaszsága, 's meggyőzetni Sándor' hadi tettei által.

Végre minden görög nép egymás után elveszté szabadságát, mivel elveszté a' szabadság' erkölceit.

Az achajai szövetség utolsó próba vala ennek védelmére; de mikor már az csak két fiatal király 's némelly spartai nemes hölgyek' képzeletében élt; mikor már hóhér' keze által mult vala ki Agis' tömlöczében, vagy Alexandria' utczáin Cleomenes' és vitéz' bajtársai holt tetemei közt szendergett. Már késő volt. Hasztalan tapsolt egész Görögország Romának, melly azt szabadnak nyilatkoztatta, a' világ' urai nem rendelhetének szabadságot: halált, nem életet szokás rendelni. A' hajdani erkölcsökkel a' hajdani görög társaság is elenyészett. Ezentul a' romai nép álla helyébe a' világ' nézőterén. Meghalván tehát Görögország, kövessük a' világot, térjünk a' romaiakra.

R O M A.

Midőn e' nép közé térünk, szinte földhez sujt bennünket egy roppant nagyság' képzete; a' gondolat elalél a' név' fensége alatt, mellynek hajdan egy egész világ hódolt. Olly forma tiszteletet érezünk, mint melly a' Capitolium' lábaihoz érkezett álmélgodó utazót el szokta fogni.

A' romai társaság legerősebb, mellyet valaha ember alkotott. Lehete ezt látni abból, hogy mindenikkel mérkőzve, nem csak valamennyit legyőzte, hanem saját szellemét is rájok tolta.

Világnak nevezék birodalmát; 's valóban csaknem az egész világ birtokában volt. A' romai társaság össze-

elegyült az egész emberi nem' társaságával. Midőn vége lett, vele együtt összedőlt a' hajdankori miveltség is, 's a' mai csinosodás, kebléből kelt ki. Ime tehát a' historia' középpontján állunk: vagy talán érdekesebb lenne vizsgálni a' törvény' és erkölcs' kölcsönös hatását olly népnél, melly a' föld' csaknem minden népeinek saját erkölceit 's törvényeit adta?

A' Roma' eredetét fedező homály csak zavarosan engedti azt látnunk. Ez éj, 's bölcsőjének e' fátyolai azok, mellyek alatt a' törvények és erkölcsök, mint minden társaság' elvei, egyesülnek, összekeverednek, 's ugy szólván egymást sokkal szorosabban 's belsőben átjárják, mint másutt. A' törvények' 's erkölcsök' eredeti alakja olly ősz régiségben tűnik el, hova szem nem hathat. Mi ebből kikelt, szilárd és egynemű; a' két egybeforradt elem ugy össze van vegyülve és gyurva, hogy egymástól el nem választható. Nem lát-szik, hogy az erkölcsök engednének a' törvénynek, vagy a' törvény simulna az erkölcsökhöz. Kezdetben a' törvénynek csak annyi tekintete van, mint a' szokásnak, erkölcsök adnak jogot, jog erkölcsöket; hogy' legyen így eredetében a' *mos* és *jus*, hagyomány 's törvényesség elkülönözhető?

Ha a' valaha volt legnagyobb hatalomnak talpköve ugy szólván ködös mélységben elrejtve 's temetve van, legalább megsejlelhetjük az épületet, mellyet tart, sőt keresztül hajolva az örvény felett, mellyben nyugszik, alkotó szereiből némellyeket ki is vehetünk.

Mi fontossággal bir a' királyok' szaka? nem kezdetbeli, következőleg nem homályos időszak-e ez, mellyben a' romai társaság' különféle állapot elvei kifejlenek? Ha ugy van, próbáljuk meg ez elveket burkok- és zavarjokból kibontani.

Kezdetben etruriai elvre akadunk. Etruriából jöttek a' romaiak' szokásai 's vallásos szertartásai, 's e' madarakból jövendő tudomány, melly politicájokban olly fontos szerepet játszott. Az etruriai vallás titokteljes és rémítő volt. Villám vala oraculum, melly-

től tanácsot kért; vihar közt lángoló ég a' könyv, melyből jövődjét olvasá. A' hetruriai parancsnokok tarták birtokokban e' vallást, mely hatalmokat megerősíté. Akármik voltak legyen okai 's körülményei annak, hogy amaz etruriai szokásnak, az állatok' belei-
ből jövődőlésnek egy része Romába is átesuszott, nem lehet a' hajdani romai szerkezetben annak nyomaira nem ismernünk. Egyébiránt a' királyság' címerei mind Etruriától kölcsönöztek valának. Előbb hogy sem Roma létezett, volt már e' tartományban tanács (senatus), köznép (plebeii), nemesek (gentes), pártfogoltak (clientes). A' három tribusra és harmincz curiára osztás is etruriai eredetűnek látszik. Jegyezzük meg, hogy mind ezek szintugy szokások mint intézetek, 's épen olly helyesen erkölcsnek mint törvényeknek nevezhetők. Ez etruscuskoktól kölcsönzött vallásos szokásokkal 's politicai formákkal az eredeti Roma' alakítására egyesültek még Latium' földmivelő 's Sabinum' hadakozó erkölsei is. A' régi sabinok egész a' romai historia' legelfajultabb szakáig fennhagyták durva együgyűségök' 's férfias bátorságok' hírét. Ezek' caractere is nagyon vallásos volt, minek példánya Numa. Tehát vallás, földmivelés és harcz vala eredeti anyagja a' romai erkölcsöknek. A' tisztán aristocratiai Etruria elhínté bennök a' néposztályok' szellemének magvát; Latium' és Sabinum' patriarchai 's hadakozó szokásait elegyíté közéjük. Ezekből lett a' romai ajtatos és büszke, komoly és vad szellem. És így ezen világ' hodítására és féken tartására rendelt nép' lényét vallás, szigorúság és erő tevé.

De így szerkezve félhete, hogy mint magok az etruskok, hadviselő vagy papi aristocratia' járma alá kerül, mely kettős súlyával végre szétzuzá vala; e' veszélytől csak az menté meg, hogy a' nemesek ellen egy vitéz és hatalmas népet állíthata. Nem kell tehát a' népet ugy képzelni, mint valamelly nyomoru gyülelévész csoportot, hanem azon elegy népséget kell benne tekinteni, mely a' város' birtokában első lakóság kö-

rül letelepedett. Innen magyarázható, hogy' lehettek hatalmas nemzetségek plebejusok, hogy lehettek az eredeti köznép közt nagy birtokosak, sőt lovagok is.

Mint tudva van, a' köznépek 's nemességnek szüntelen küzdése tette a' romai historia' megkülönböztető bélyegét. E' küzdés okozta a' szellemi mozgásokat 's szülte a' köztársaság' nagyságát, ebből keletkeztek Roma' politicalai erkölcei. E' politicalai erkölcsök átszivárgottak a' vallásos, patriarchai és hadakozó erkölcsökbe, ezek adtak a' nagy tömegnek életet és mozgást, ezek tették termékenynyé ez erőteljes földet, 's a' romai alkotmány' talpköveit egybeforraszták.

Eredetökben feltagolván így Roma' erkölceit, lássuk most kifejlődését a' törvényhozásnak, melly ezen alapul vagy inkább velök egy testet képez, 's minden lázadásaikban és viszontagságaikban osztozik.

E' lázadások' legelsője felettébb régi 's végtelen következetű volt; az ez, melly ama' félig mesés személylyel van kapcsolatban, kinek etruriai neve Mastarna: 's kít Titus Livius Servius Tulliusnak nevez. Új erkölcsök által okozott új szerkezés vala ez. Ugy látszik, hogy a' katonai elem futólag hatalmasabb volt a' papi és aristocratiai elemnél, midőn a' centuriákra osztás nagyobb tekintetű volt mint a' curiákra osztás, midőn az egész romai nép osztály-különség nélkül egy olly birtokosokból álló hadi seregbe soroztatott, mellynek politicalai jogai 's katonai kötelességei egyenes arányban állanak a' gazdagsággal. Az e' lázadáshoz csatlakozó törvényhozói rendeletek nagy változását mutatják az erkölcsöknek, 's innen kellett következni ama' lázadásnak. Minden polgári cselekvésnek, melly kereskedési alaku, 's valódi vagy színlett eladás által (*per aes et libram*) történik, a' centuriák' szerkezetében van eredete, mert a' Servius Tullius' öt osztályát ábrázoló tanuk (*classici*) előtt kellett végbe mennie. A' tanuk előtti alku vagy vásár a' hajdan Fidius istennek tétetni szokott; eskü helyett jött be. Az egybekelés, mellynél a' menyasszonyt vásárlák (*coem-*

tio), a' szent szertartások szerinti menyekző' helyét pótolá. Szóval, mint Müller Otto mondja, Servius' alkotmánya a' vallásos formák' helyibe mindenütt pénzbeli egyezkedést rendel. Ugy látszik, hogy Kevély-Tarquin' uralkodása alatt ismét felkapott az aristocratia; de Servius' törvényhozása nem vezett egészen el, hanem részben, ha csak hagyományképen is, fennmaradt; még a' köztársaság' idejében is ez tevé a' köznepi jogok' váltságlevelét, erre hivatkoztak szüntelen, 's ezt veték a' nemesi szabadságok ellen azon hosszú küzdelemben, melly köztök divatozott. Azután jött a' nagy zendülés, a' Tarquinok' kiűzetése. Mély titok fedi e' történetet, mellyet a' később kor' költeményei alakjából egészen kivetköztettek. Mennyiben tárgyunkra tartozik, azt vesszük észre, hogy ez az erkölcsök' fellázadása volt az ellen, ki azokat Lucretia' személyében megsértette. Akárminő legyen a' hitel, mellyet Titus Livius' bámulandó elbeszélésének tulajdonítanak, még is bizonyít az valamit a' hajdani házi erkölcsök' méltóságára, tisztaságára 's azoknak indulatokon uralkodására nézve, kivált ha Appius' buktát Tarquinéval összehasonlítjuk. Mese vagy igaz történet, a' monda kétszer említi, hogy a' romai szemérem boszuló fegyvert ada a' szabadság kezébe, 's hogy az erkölcsök mind Lucretia' mind Virginia' idejében valódi szent felkelés által változtaták meg a' törvényeket. De a' Tarquinok' megbuktatásakor a' patriciusi szemérem diadalmaskodott; a' köznep csaknem ki vala zárva e' lázadásból, mellyet a' zsarnok' unokája, az aristocrata Brutus fejezett be. Az etruski királyság' czimerei évi királyokra menének által, kik közt Collatin volt első. A' patriciusok' erkölcsi korántsem szelidülének győzelmök után, sőt kettőzteték nyerseségöket. Csoportonként esének kerülhetlen kezeik közé adósaik, 's eltölték börtönökhez 's kínzóhelyekhez hasonlókká lett lakjaikat. Ekkor, tizenhat év mulva a' nemesi lázadás után, melly a' consuli kormányt behozta volt, kezde kiűtni a' nép-zendülés, melly a' tribunatusnak ada lételt. A' ve-

szélylyel fenyegető zavarok közepett érzé most a' romai társaság, hogy végromlása' elkerülésére szükség a' maga elvéhez, ama' szokások' összeségéhez folyamodnia, mellyek egyszersmind jogait 's erkölceit tevék. Eddig a' törvény nem vala írásba foglalva, hanem csak élő szóhagyományban állott, mellynek, mint egyéb szent dolgoknak is, gondviselője a' nemesség volt; most leírák e' hagyományokat, és még ekkor is a' nemesek közül választák azon tiz férfit, kik azoknak szerkesztésére megbizattak.

Illyen volt valójában a' decemvirek' küldetése. A' tizenkét tábla' törvénye épen nem volt görög törvény, mint utóbb vélték, midőn a' romaiak hiúságból mind intézeteiket mind eredetöket a' görögökéhez kapcsolni igyekeztek. A' tizenkét tábla' törvénye szabad és durva kifejezése a' régi erkölcsöknek, régi szokásoknak, mellyek' urasága alatt Roma alakult 's addig élt. Ez szenteli meg az apa' rémítő hatalmát, melly szerint gyermekeit megölhette, vagy eladhatta; e' szellemhez hű maradva, ezt mondja: „az apa siessen csoda rút-ságu gyermekét megölni,“ 's a' fiunak csak akkor engede szabadságot, ha már háromszor volt eladva. Egyébiránt, ez utóbbi rendelet, melly nekünk az apai kegyetlenség' legfőbb fokának látszik, talán épen a' felszabadítás' (emancipatio) kezdete volt. De legyen akármit, illy törvények' megfoghatására, meg kell vizsgálnunk a' romai gondolkodásmódot a' családra nézve, mellyben az apa minden; a' fiu és nő rá nézve nem személyek, ezeknek nem ajándékozhat (nem adhat donatiót), mert ez két személyt tesz fel. A' fiu sem szerezhethet, sem rendelkezhetik; a' fiu apja' jószága, jószágával pedig az apa kénye szerint bánhatik, illyenek a' romai jog' eredeti elvei. Ez alaptételek, a' főleg háznépre épült romai erkölcsök' lelkéből valának mérítve. Ha ebben valaki kételkednék, emlékezzék, hogy Halicarnassi Dionys Romulusnak tulajdonítja a' törvényt, melly az apát fia' megölésére 's eladására felhatalmazza: tehát ezt korábbinak hitték a' tizenkét

táblánál; különben ezek nem olly törvények, mellyek kigondoltatnak, egyedül a' szokás azon törvényhozó, melly ezeket megállapíthatja. A' tizenkét tábla' törvényein végig úgy találjuk a' hajdani romai erkölcsök' szellemét, mint millyeneknek azokat ábrázolni próbáltuk. Azt mondók, hogy a' törvények egy gyászos valóság' bélyegei valának, és a' tizenkét tábla' törvényeiből megmaradt töredékek közt tizenegy halálnemeknek szentelt czikk találtatik, ezek közt olvashatni ama' balga babonára mutató rendeletet is: „ki valamelly ártalmas bűbajos beszédet mond, apagyilkosnak tekintessék.“ Ez erkölcsök földmivelőiek valának, a' tizenkét tábla előre látta ez aprólékos körülményeket 's keményen bünteti a' földmivelésben okozandó károkat. „Ki bárányt öl, kötöztessék 's vesszőztessék meg. Ki az eke után termett gabonát éjjel lopva learatja, Ceresnek áldoztassék *) 's akasztassék fel. Mi a' háborut illeti, békes-e ezen törvényhozás, melly idegen és ellenség' kijelelésére csupán egy kifejezést ismer? Így tehát a' decemvirek' törvénye által a' csecsemő Roma' erkölcei mit sem vesztenek vadságokból. Tört tagért tagot rendelt az töretni. A' panaszkodónak megengedte, hogy ellenét minden időben törvényszék eleibe idézhesse; ha ez öreg és beteges, nem tiltja, hogy valamelly nyerges állat' hátán mehessen, de tiltja, hogy hordozó-széket használhasson. Nemesek által lévén szerkeztetve, irgalmatlan a' nyomoru adósok ellen, 's magában foglalja ama' rémítő sort, mellyet a' legujabb történetírók, hivatalos magyarázatok' daczára is kénytelenek valának a' hajdankorral együtt betű szerint érteni, 's melly a' hitelezőket felhatalmazza, hogy a' fizetésre nem képes adóst darabokra konczolhassák.

Azonban e' törvényhozás, mellyet a' mult kor' szelleme állíta fel, magában foglalá a' jövő' csiráját is. Ez is tiltá a' házasságot a' nemesek és köznép

*) Qui frugem aratro quaesitam furtim non pavit secutivae, suspensus Cereri esto.

közt, de egyébként polgári jogokra nézve nem tett köztök különséget. Ez már nagy változásra mutat az erkölcsökben 's még nagyobbat készíté.

Ha a' tizenkét tábla' törvénye, mint Titus Livius mondja, a' romai jog' forrása volt; ha Cicero, ki szinte ezt állítja, azon törvényt minden bölcsök' könyveinél fölebb becsüli; ha végre ennek több rendeletei a' köztársaság' törvénytudománya' alapjául szolgáltak 's egész a' keresztyén császárok' gyűjteményeig fennállottak, ezt egyenesen csak annak köszönheté, mivel gyökerei a' romai erkölcsökben valának, mert ez teszi a' törvényhozás' erejét, innen jó nedve és élete.

Tulajdonkép szólva, a' tizenkét tábla az, honnan a' romai jog olly terjedelmes története kezdődik; mert legelsőbb a' romai népnél alakult a' jog olly tudományyá, mellynek történetét leheté írni 's az onnan van, mert e' nép eredetétől fogva mind végig mély érzeménynyel 's mély tisztelettel volt a' jog iránt. E' képzet igen nagy erőt ada neki. Gyakran ugyan mind a' köznép mind a' nemesek nagyon balul alkalmazák azt, 's ott is jogot keresének, hol nem volt; de ha eltévedtek, még is hozzá folyamodtak. Még akkor is jogra hivatkoznak, midőn erőszakoskodtak, egyik hagyományra, másik igazságra, azaz a' jog' két alkotó északéjére. Tehát a' jog' fogalma a' felek' összeütközéséből kelekedett; tehát köztök valami közös volt. A' status egy köteléket, a' társaság egy alapot tartott meg. Ezen állandó szokás által, az erkölcsök'ből származott jog mind inkább ugyanazonult ezekkel, 's ugy szólva, ezek' létalapját tevé; és így a' romai nép megérdemlé, hogy magát jelesen jogos népnek nevezze.

E' nép más nemzetek iránti viszonyiba is átvivé a' jog' érzetét 's onnan saját ügyében olly bizodalmat merített, melly által győzelmeskedett. Ha a' romaiak hidegen gondolták volna meg azon nagy igazságtalanságot, hogy a' világot meghódítsák, alig hihető, hogy boldogulnak; de egy magasb ösztön, olly ösztön,

melly nem vala erkölcsiség 's nagyság nélkül, segíté őket a' világ' birodalmára. Azt hívék, jogok van az egész emberi nemre; hívék, hogy hódításaikat isteneik pártolják 's kedvelik.

Mennyi gondot, mennyi vigyázatot fordítanak ügyök' igazolására, az igazságnak vagy legalább az igazság' árnyékának részökre vonására! Halljuk csak a' heroldot, midőn a' romai nép' ellenséginek, leplezett fővel innepileg hadat hirdet. Így kiált ez: Halljon engem Jupiter! halljanak a' határok! halljon a' törvény! Az igazságnak ezen érzete, még akkor is, midőn az igazság leginkább balra magyaráztatott, vala az, mely a' romaiakat olly pillanatokban is, hol már minden elveszettnek látszott, fenntartá. Ők soha sem estek kétségbe ügyök' felől, mert igazságosnak és szentnek hívék. Szóval, mivel azt hitték, hogy jogok van egész világot meghódítani, annak birtokába is jutának.

Miután láttuk, hogy a' romai jog a' romai erkölcsökből származott, lássuk röviden, mivé lettek e' jog 's ez erkölcsök Appius és Justinianus, Virginia és Theodora közti századokban?

A' köztársaság' negyedik és ötödik százada volt a' romai rény' arany ideje; ez a' szigoru erkölcsök' kora, Fabiusok' és Cincinnatok' szaka. Roma küzd Olaszország' népségeivel, 's ezek' legyőzte többbe került, mint az egész világé. Szegénység és harcz aczélozák erkölceit, 's politicája ezek' szigoruságából hasonlíthatlan tetti erőt merített. A' két rend' vizsgálódása' daczára is egység van a' statusban. Az erkölcsök' általános keménysége gyengíti a' rendek' meghasonlása szülte bal tetteket.

A' nemesek vesztenek valamit gögjökből a' mezei élet' egyszerű és férfias foglalatossági által. A' köz-nép pillanatokig feledi gyűlöletét 's pártfogóit hévvel követi a' harczmezőre. Azonban a' két érdek sokkal hatalmasb, semmint a' küzdéssel felhagyjon; folyton folyt a' forum' nagy tusája, 's a' nép szinte annyi bátorságot és állhatatosságot mutat az egyenlőség' ki-

vívásában, mint Olaszország' meghódításában. Majd czélját is éré, mert érdemes volt rá. Ime ez egyszerű és tiszta erkölcsök' szaka volt az, mellyben a' köznép törvényhozásbeli nagy foglalatokat tón. Negyedik században a' lex canuleia helyben hagyja a' nép és nemesség közti összeházasulást. A' lex licinia megengedi, hogy egyik consul a' nép közül választassék. Ötödik században, kivált a' samniták elleni hosszú háboru alatt, a' hős bátorság és rény legnagyobb erkődései közepette nyerte meg a' köznép' teljes felszabadulását, sőt tul hágó fontosságával a' köztársaság' súlyegyenét is zavarni kezdé. 412 egy új törvény két consula terjeszté azon jogot, mellyet a' lex licinia csak egynek engedett volt, 424 már egyik censor is a' nép közül választatni rendeltetik, 's a' nép' végzetei minden polgárra nézve kötelezőknek hirdettetnek. Végre 454 a' lex ogulia betölti a' mértéket, 's négy helyet enged a' népnek a' pontifexek, ötöt az angurok közt. Ez fejezé be a' törvényekben erkölcs által okozott változásokat. Egy századdal elébb azon ötlet, hogy a' papság köznepi kezékre bizassék, szörnyünek tetszett volna. De haladtak az idők, 's a' régi nemesség, legfényesb kiváltságának ezen erőszakos elragadtatását békén tűrni kénytelenüle.

Másik haladása az erkölcsöknek magának a' törvénynek felszabadulta volt. Kezdetben a' nemesek valának ennek tulajdonosai, legalább bizonyos titkos szertartásokra nézve. Csak ők határozhaták meg, ha a' nap szent-e vagy nem, ha a' jövendők kedvezők-e vagy ellenkezők, 's így szabadon bántak a' gyűlésekkel 's ítélethozással. De 449 Appius Claudius jegyző elárulá 's kihirdeté e' titkokat. Cneius Flavius a' forumon találá ki a' nemesi tudományok' titkát; leleplezé az évkönyveket. — A' régi papi erkölcsök egész gyökerökig megrendítettek. A' jog' nyilvánossága végtelen diadala volt a' köznepi erkölcsöknek. Érzették ezt a' nemesek; mert más alak alatt iparkodának visszanyerni a' kizáró kereskedést, mellyet elszalasztot-

tak. Bonyolódott és különös szabályokat találának ki, mint törvényi cselekvésekre szükségeseket, melyeknek alkalmazását csak magok érték. De ezekből is kivetköztettek. Tiberius Coruncanus, papi méltóságra jutott első nemtelen, végső fátyolától is megfosztá a' papi politicát. Ettől fogva minden ember hozzá férhetett a' törvényhez; melly ezentul elveszté vallásos characterét, népszerű arcot vett fel, 's a' romai alkotmányban minden megváltozott.

Két hivatal kapott létre ez első időszakban, melyeknek erkölcsök iránti viszonya sokkal szorosabb, hogysen elmellőztethetnének.

Minden állandó társaság a' fennálló jogok' megtartásán, a' megállapított dolgok' tiszteletén 's a' szokások' tekintetén épül; így van Angliában, így volt Romában is. Azonban az alaptörvénynek e' szilárdsága mellett is pártolni kelle a' változó elemet, mellyet semmi törvényhozásból nem lehet kirekeszteni. Erre való volt a' praetori parancs (edictum praetoreum). Az új praetor minden esztendőben körülményes rendszabályokkal tön szükséges módosításokat a' fennálló jogon; megengedé az erkölcsöknek azt, mit veszély nélkül tőlök megtagadni nem lehet. De milly finom okosság, mondhatni, hódoló félnökség kalauzoló ez engedvényeket! Vakbuzgó gonddal óvakodának illetni a' törvény' változhatlan betűjét, legcsodálatosabb költeményeket gondolának ki, hogy az új erkölcsöket a' régi törvényekkel összeegyeztethessék; mint Gibbon megjegyzi, megengedék, hogy a' megholt' titkos vagy hihető kívánsága az örökülés' rendénél 's a' végintézet' formásságainál nagyobb erővel birjon Magányos sérvek' helyre hozásául kárpotlás és pénzbírság állítaték a' tizenkét tábla' szokásból kiment szigorúsága helyébe. Idő és köz képzelt feltételek által semmisítetének meg; ifjuság', csalárdság', erőszak' bizonyítása eltörlé az egyezkedés' kötelezését vagy betöltésétől feloldozá. Gibbon alaposan gáncsolja e' módszer' vissza-

éléseit, mellyektől azonban honának politicalai bölcsesége sem volt idegen.

Mint a' praetornak kötelessége vala az erkölcsöket a' törvényekkel összeegyeztetni, úgy a' censor tartozott a' törvényeket erkölcsök által fenntartani. A' censor önkényesen határozta el a' polgárok' rangját: gyalázó ítéletet monda rájuk; megbünteté azt, hova az ítélszék nem hathatott, a' kicsapongást, feslettséget, vesztegetést. Ő volt az erkölcsök' bírója; méltósága, mint Plutarch megjegyzi, mindeneknél fentebb állott. Mig ez tiszteletben tartatott, Roma' szelleme tiszta és szabad volt. Utóbb, mindön Roma erkölcsi-leg hanyatlani kezdé, kicsapongásinak terhes lett a' censura, 's Titus Clodius népszószóló egy törvényt hozatott, melly amannak hatalmát eltörlé. Visszaállíták ugyan, de nem volt többé tekintete, mióta a' rény is elveszté becsét. A' rény' neve, melly a' császárok alatt darab ideig még emlegetteték, majd nem egyéb lön gyalázatnál. Utóbb maga e' név is alkalmatlannak találtatott, 's mint lelkiismeret' mardosása, eltöröltetett. Végre midön Arcadius későn ismét vissza akará állítani ez előbbi kor' méltóságát, az elaggott tanács visszarezzenet ez agycsodától 's megvetette azt. Így lön vége ez intézetnek, melly csak olly hatalmas erkölcsökhöz illett, millyeket a' romai köztársaságnál kezdetében látánk. Azon perczre értünk, hol ez erkölcsök' jobbíthatlanul megváltoznak. Kövessük e' változásokat 's lássuk mit tettek a' törvényben.

Valóban tapasztalható a' törvényekben az erkölcsi romlás' fokonkénti haladása egész odáig, hol e' romlottság vég pontra jutván, magát a' status' alaptörvényét támadja meg, 's az erkölcsök megszűnván republicaiak lenni, a' köztársaságot despotismus váltja fel.

Az ötödik század' végén Roma már Olaszország' határszéleinél Görögországgal ütközik össze. A' hatodikban elfoglalja Syracusát, 's keletre tolakodik. Hetedik' elején Corynthtól elszedi remekműveit. De a' világ' elrablott kincsei büntetni kezdék foglalásiért, mert

elpuhíták erkölceit. Ez elpuhulást bizonyítja törvényhozása, mind azon rendszabályokkal, mellyeket elibe vetett, mind azon engedvényekkel, mellyeket miatta tenni kénytelen vala.

Eleinte látható azon erőlködés, mellyel a' vallást, a' romai politicának ezen már annyira megrendített alapját, ismét felemelni igyekezének. Így Papius' törvénye azt rendelé, hogy a' főpap válaszszon ki bizonyos számú hajadont, 's ezekből sorsvetés mutasson ki húsz vestaszüzet. Nem bizonyítja-e ezen romai családokra vetett adó, hogy a' nemzeti istentisztelet' buzgalma hűlni kezdett, 's felélesztésének szükségét a' törvényhozás érezé?

Láthatni azt is, mint küzd a' törvény a' fényűzés és feslettség ellen, hasztalan szaporítván költekezési rendeleteit: így az asszonyok' fényűzésének meggátlására hozatott a' lex Oppia, mellyet Cato is védelmezett, de melly nem állhata tovább húsz esztendőnél; ide czélt az Orchia és Fannia törvény is, melly lakomáknál a' vendégek' szemérmén számát meghatározta.

Majd törvényeket kezdének hozni a' hivatalkeresők ellen, mellyeket gyakran kelle ujítani, de mindenkor siker nélkül; törvények által kelle tiltani a' szónokok' megvesztegethetését, az örökség-vadászást, kivált asszonyoknak. Végre új vétkek tűnének elő mind a' törvényekben, mind az erkölcsökben; ilyen a' szabad személyek' szemérmén elkövetett erőszak.

A' köztársaság' utolsó másodfél századában, legnagyobb diadalai közepett, sebes léptekkel hanyatlának az erkölcsök, 's intézetei teljes vég romlás felé sietnek. Az erkölcsi romlás irtózatossá szakadásokat okoz; a' puhaság kegyetlenséget szül. Midőn ez időszak' törvényeit végig vizsgáljuk, egyszersmind az erkölcsök' és status' felbomlását szemléljük.

Ha valamelly nép' erkölcsisége elkorcsosodik, alább hagy az vétkek elleni szigorúságával. Midőn tehát látjuk, hogy Romában a' rágalmazókat büntető törvény eltöröltetik, úgy kell gondolkodnunk, hogy

mindennek vége, mert a' rágalmazás meg van engedve.

A' polgári bátorság' elgyengyültét olvassuk ki azon törvényből, melly nyilvános szavazás' helyébe titkost rendel; a' katonai erkölcsök' elpuhultát abból, melly a' romai katonának eddig kapott dija mellé kötöst is adat. A' katonai fizetések 's ajándékok egészen megváltoztatták a' romai hadak' szellemét 's megölték honszeretetét. A' hadi szolgálat, melly eleinte a' haza' és család' védelmével egynek tekintetett, keresetmóddá vált. E' felett, a' birtokos katonák, kikből eleinte a' sereg állott, egyedül a' köztársaságéi voltak; a' zsoldos katonák pedig azon tábornokok' parancsát követték, kik többet fizettek vagy ajándékoztak.

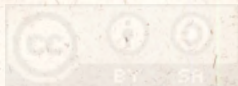
Sokat zajgottak a' szántóföldi törvények ellen; némellyek nevöket olly esztelen rendszernek is tulajdoníták, melly a' birtok' teljes egyenlőségét erőszakosan akarta volna felállítani. Azonban bizonyos, hogy a' Gracchusok illyes mire soha sem czéloztak. Ők csak olly jogot kívántak vissza a' népre nézve, melly azt ellenmondhatlanul illette, t. i. az ellenségtől általok nyert földekben részesülhetést. Tiberius nem sürgette, hogy ingyen osztassék gabona, hanem hogy egyedül ára szállítassék le. Ebben semmi rendtelen, semmi új nem volt. E' nemes testvérek, kiknek egész büne abban állott, hogy koruknál jobbak valának, megbuktak, mert a' régi romai szellem, melly őket lelkesíté, nem élt már másutt, mint sziveikben. Az elfajult aristocraták üldözék, az elkorcsosult nép elhagyá őket, 's nemes halálok megbizonyítja azon szomorú igazságot, hogy ha az erkölcsök rosszak, jó törvények lehetetlenek.

Ez időszakban minden megváltozott Romában, nem csak a' szokások, a' gondolkodásmód, hanem maga a' nép is. A' régi nemzetségek' legnagyobb része kihalt; gazdagság vagy befolyás által nemességre emelkedett köznépi családok állának a' hajdani patriciusok' helyébe. A' romai egész népség merő felszabadul-

tak', olaszok', külföldiek' gyülelévész csoportja lett, egység, méltóság, 's közös hagyományok nélkül. E' népben, melly magát romainak nevezte, semmi romai nem volt; nem az volt erkölce, nem érzeménye, sőt még vére sem. E' vég veszélyben érdekes látni, mint engedtek a' törvények egymás után idegen erkölcsök' ostromainak, vagy mint fegyverkeztek fel ezek ellen; a' Junia és Papia lex majd számüzé Romából az idegeneket, majd ismét a' Junia ad polgárjogot a' latinoknak és szövetségesekeknek.

Ez elfajult szakban a' tanácsnak nincs már birói hatalma; a' lovagok, azaz ekkor a' haszonbérlok 's adószedők, kerítik kezükre e' hatalmat 's az igazság' törvényes árulásának jogát. Úgy veszik ezt haszonbérbe, mint akarmi mást, 's az igazsággal szatócskodnak. Próbálának ugyan új törvényeket alkotni a' pazarlás ellen, 's föleleveníteni az elárultakat; de, mint Macrobius a' törvények' egyikéről megjegyzi, fényűzés és vétkek egyesültek ellenök 's így sikeretlenek lettek.

A' polgári vizsgálódások kegyetlenekké tevék Roma' erkölceit, 's ezek hozzájuk hasonló törvényeket szülnének. Sylla és Marius, Pompeius és Caesar' viaskodási' idejében, midőn más név alatt mindig ugyan aristocratiai és democratiai elem dúlong a' romai alkotmányban, e' dühös szakadások' idejében a' törvényhozás épen olyan volt, mint a' polgári háboru: a' törvények szintűgy számüzék egymást mint az ellenséges pártok. Sylla, ki romjaiból fel akará állítani az aristocratiát, 's tervét lehetlennék látván, köz bámulatra letevé hatalmát; Sylla roppant és kivihetlen tervével, sötét, és vérengző szellemével egészen festve van azon törvények' sorában, mellyekhez rémületes nevét csatolta. Kezdeté irtóztató: számüzöttet senki se segítsen; megölheti akárki, vagyona a' köz kincstár' javára eladatik; gyermekei gyalázatosak. Továbbá Sylla (min bámulhatni), szinte olly szigoru a' vétkek mint a' rény iránt, orgyilkosnak, apagyilkosnak, méreggel etetőnek, végintézet-hamisítóknak, 's hamis-

pénzverőnek tüzet vizet megtilt. Mert oda czélt, hogy fojtogatási közben rettenet által teremtsé ujja az erkölcsöket. Ő az aristocratia' Robespierreje volt. Politicai szándéka minden törvényéből kitünik. A' tribunusokat megfosztá törvényhozói hatalmuktól 's tiltá, hogy saját méltóságokon kívül mást is viselhessenek. Eltörölte a' domitia törvényt, melly a' főpap' választása' jogát a' népnek engedte volt.

De utána nyomban democratiai visszarugás kezdé munkálkodni; a' tribunusok ismét birtokába léptek előbbi hatalmoknak; a' domitia törvény újra erőbe tetetett. Ekkép a' törvényhozás szinte csatamező, melylyen a' pártok' szerencséje váltva győzödelmeskedik.

Mennyire ment volt már az erkölcsi romlás, mutatják e' kor' törvényei azon óvások által, mellyeket ellene tettek. Kétség kívül a' mind inkább szaporodó házi gyilkosság okozhatta, hogy az apagyilkosokra szabott büntetés a' rokongyilkosokra is kiterjesztetett.

A' törvények nem javíthaták az erkölcsöket; az erkölcsök nem tarthaták fenn a' törvényeket. Minden egy elkerülhetlenné vált lázadás felé kezdett süllyedni. Mindenik iparkodott ugyan fenntartani a' törvényeket, sőt még az eltörölt erkölcsöket is föleleveníteni. Egyik szinte olly lehetlen volt, mint a' másik. Míg Brutus és baráti köztársaságról álmadoztak, elveszett a' köztársaság, 's a' kéjelgő Caesar ismét erőbe akaráván léptetni az erkölcsök által megsemmisített költsékesi törvényeket, nem volt okosabb, mint a' szigoru Brutus.

Caesar eléggé romlott, de idejéhez képest igen nemeslelkű volt: megbukott. Utána az erkölcsöknek 's törvényeknek uralkodási szünete volt, melly triumviratusnak nevezteték. Ekkor lehete látni, mi néha történik, hogy a' törvények megcsalták az erkölcsöket. Ha közel volt az elnyomó uraság, sietének a' törvények halált 's innepélyes átkot kiáltani annak fejére, ki dictator lenne. E' törvény jól választá idejét, hogy épen Caesar és Octavius közt jelent meg.

A' köztársaságnak császársággá változtában látható, milly hatalma volt a' szokásnak a' romaiakon. A' régi formák megmaradtak, noha a' régi alkotmány elveszett. A' nép' gyűlései Augustus' egész országlása alatt folytattattak, de Augustus azoknak minden hatalmát kezére keríté, magának rendeltetvén minden címeket. Semmi sem változott rögtön Romában, a' hajdani intézkedés soha sem szakadt egészen félbe, legalább névvel fennmaradt, mikor már maga a' dolog rég megszűnt lenni.

Az erkölcsök' ujításának szüksége olly sürgetős volt, hogy mingyárt kezdetében érezhető lenne azon kormánynak, melly romlottságukat okozta. Ez célja Augustus' legtöbb törvényinek. A' polgári zavarok megszoríták a' szabadosak' számát; korlátot kelle tenni e' hatalomnak; mindenek felett pedig szükség vala gyámolítani a' hasztalan háboruk és általános romlottság által elfogyott népséget.

Illyen volt a' nőtelenség ellen irányzott híres Julia - és Pappia Popaea törvények' tárgya: ezek az örökülés' jogát minden huszonöt évet meghaladt 's hatvanat még el nem ért személyeknél tetemesen megszoríták, ha gyermektelenek valának, vagy örökbe nem fogadtak. De a' rendszabály, melly ellenkezik a' romai erkölcsökkel, nehezen vala kivihető. Mint Suetonius megjegyzi, zenebonás ellenkezések magát Augustust is saját törvénye' keménységének lágyítására kényszeríték. Igen méltó szerep a' lealacsonult társasághoz, melly a' zsarnokság ellen mindig gyáválkodva, csupán a' rény ellen tudott pártot ütni.

Tiberius, kinek illy nemű ellenszegüléstől nem igen lehete oka tartani, félt a' romai nép' árnyékától. Kényuraságára nézve biztosabbnak látá a' senatust használni, mellynek alacconságán maga is álmélgodott. Különös dolog, a' gyalázatos császár törvényeket mert hozni az erkölcsök' romlása ellen? szemtelensége soha sem volt vakmerőbb.

Igen nevezetes a' romai jognak azon kifejlődése, melyet a' császárság alatt nyert 's megtartott. Itt kezdődik a' nagy törvénytudók' csaknem szakadatlan sora, melly egész Justinianig tart. A' törvénytudomány, melly eddig szabad és magányos volt, köz és hivatalos tekintetet nyert attól fogva, hogy a' császárok törvény-szerkeztetésre szőlíták a' törvénytudókat, 's határozatíknak kötelező erőt adának. Több császár, iparkodván emelni a' jogtudományt, majd nagyobb majd kevesebb buzgalommal 's haszonnal munkálkodott a' romai törvényhozás' változtatásán. Illyenek a' gyenge és bölcs Claudius, az okos Vespasian, Nerva, Trajan, Hadrian, Pertinax, Septimus Severus, és mások.

Csodálva láthatjuk, hogy még a' rossz császárok, Nero és Domitian, alatt is hozattak jó törvények. A' törvényhozás' hagyománya, melly bölcs emberektől kézről kézre szállott, fennmarada minden erőszak és dúlás közt is, és így a' megromlott 's szakadott birodalom' keblében is élt a' rend' és mivelődés' elve. Mi lett vala a' romai világból, melly egyik zsarnok' hatalma alól másikéba esett 's fokoként az önkény' minden nemén keresztül ment, ha keblében nem volt volna a' bölcsesség' és okosság' raktára, az igazság' és társasági philosophia' rendszere?

De fájdalom, mennél jobban miveltetett a' törvénytudomány, annál idegenebb lett a' törvények' megtartása az erkölcsök előtt. E' tudomány, melly szüntelen érdekesebb finomságokat bonyolíta össze, inkább tudósság és vitatás, mint haszon és alkalmazás' tárgyá lón. Ez időszakban választatott el a' romai jog' szóbeli tanítása a' gyakorlástól. Ekkor támadtak felekezetek mind a' philosophok mind a' törvénytudók közt 's versengésekbe ereszkedtek, mellyek ugyan néha igen elmések de többnyire sikertlenek valának. Így a' jog, mellyben egyedül vala biztossága a' romai társaságnak, nagyon el volt szigetelve a' társaságtól. Úgy szólván két világ vala: egyik a' törvényhozásé, szabályos, tudós, bölcselkedő; másik az erkölcsöké, rendet-

len, erőszakos, megromlott. Szóval, míg a' törvények a' tudomány által tökéletesültek, az erkölcsök mind inkább elhanyaglának a' törvényektől.

Mind a' mellett a' romai jog bámulandó emlék marad. 'S így mielőtt elhagynók e' hatalmas romai törvényhozást, lássuk röviden, milly befolyással voltak arra előbb a' császárság', utóbb a' kereszttyenség' erkölcsi.

A' rabszolgák' sorsa megkönnyítetett. A' szabadság végtelen távolságot állíta fel a' romai polgár és rabszolgája közt. De a' despotismus kitölté e' közt. A' legfőbb hatalom féken tartá 's mérsékelé az urak' hatalmát, a' rabszolgaság ugy szólván kialunni készült az általános szolgaság' egyenlőségében.

Ez időszakban az apai hatalom már sok korlátozást szenvedé az erkölcsök' lágyulása 's a' vérségi kötelek' tágulása által. Azonban az elv fennáll: a' fiu még nem tulajdonos, 's rabszolgaként nem rendelkezhetik egyéb vagyonáról mint saját keresményéről, e' keresmény pedig egyedül abból állhatott, mit a' fiu hadban szerzett. Innen a' *peculium castrense*; ez engedvényt az apai hatalom csupán a' katonai szellemért tevé, melly azónban nem volt már meg a' romai erkölcsökben.

E' szellemből folyt a' katonai végintézet' kedvezménye is, t. i. azon szabadság, melly szerint a' katonna végveszély' idején rendes formásságok nélkül rendelkezhetett; ezt még a' tizenkét tábla engedé a' katonának, utóbb divatból kiment, de az első Caesarok által ismét visszaállítatott. A' császárok nem fősvénykedhettek kiváltságaikban azok iránt, kik a' világ' birodalmi pálczáját osztották.

Az asszonyok' sorsa tetemesen változott a' köztársaság' kezdetétől, 's e' részes változás az erkölcsök' általános változásának jele volt. Kezdetben a' feleség nem tekinteték személynek férjére nézve, 's mint akarmi más dolog, esztendei használás által elfoglaltathatott.

A' carthagoi hadak után, midőn uj erkölcsök esuszta-
tak be, a' nők is uj viszonyokba léptek férjeik iránt,

t. i. eddig hallatlan egyenlőségbe. Augustus' idejétől fogva olly tág szabadság kezdte divatozni e' részben hogy az elválás' könnyüségét korlátozni kelle. A' nők lassanként felszabadultak azon különféle gyanuságok alól, mellyek alá előbb mint férjeik' fogadott leányi vetve valának. A' menyasszonyi ajándék elidegeníthetlenné itéltetett, kivált ha a' jószág Olaszországban fekött 's hihetőleg akkor rendeltetett az is, hogy a' férj, felesége' hozományát elválás' esetében visszaadni tartozzék.

Tehát Constantin előtt a' család, ezen régi alapja a' romai társaságnak, nem áll többé fenn rémületes egységében. A' rabszolga könnyebben felszabadul; már nem olly egészen ura' tulajdona. A' fiu is megnyerte a' felszabadulás' kezdetét, az asszony pedig egészen felszabadult. — E' változások képet adhatnak minden hasonnemü változásokról. Vizsgáljuk meg azonban a' végsőt, mellyet a' romai alkotmányban a' keresztyén vallás szülte erkölcsök okozának.

Ha meggondoljuk, hogy' éltek az első keresztyének, ha azon változást, mellyet az evangelium által ujja született emberi szív szenvedett, megfontoljuk, ugy tetszik, hogy Constantinnak, ki a' keresztyéniséget királyi székre emelte, a' törvényekbe is be kell vala azt vinnie. És Justinian, két század mulva Constantin után, nem használhatá az általános ujítást, melly alá a' romai törvényhozást veté arra, hogy azt a' keresztyén elvekkel öszhangzásba tegye? De még sem így volt: a' romai jog' alapjai megmaradtak ugy, mint a' tizenkét táblából eredtek 's úgy, mint azokat idő és lázadások módosíták: illy nagy volt a' megállapított törvény' tekintete, illy mélyen hatának gyökerei. Voltak ugyan bizonyos számu aprólékos szabályok, mellyek az evangeliumi morált parancsolák. Ezek közé tartozának azok, mellyek tiltják vagy korlátozzák a' fajtalan életet 's a' bajvivók' véres játékait. Förtelmekkel 's kegyetlenségekkel nem egyezkedheték a' keresztyéniség. Szelidséget 's egyenlőséget tanító szel-

leme érezhető némelly rendelvényekben, mellyek azok' javára tétettek, kiket különben a' társaság elnyomott. Illyen volt a' törvény, melly szentelt dolgok' eladását megengedé a' foglyok' visszaváltása végett. A' pogány vallás megbizonyítá istenei iránti figyelmét, séríthetlenné nyilatkoztatván mind azt, mi azok' tiszteletéhez tartozott. A' keresztyén hit felsőbb ihlelésnél fogva megengedi, hogy az egyház' kincsei az emberi szabadságért feláldoztassanak. Ugyan ez érzelemtől lelkesülve javítá a' szabadosak' sorsát, megengedvén nekik, hogy örökségöket átvehessék 's másokra szállíthassák, 's nemzetségök' jogát védurokénál előbb tévén. De nem ment tovább; a' szolgaság nem töröltetett el; teljes jogegyenlőség nem adatott a' nőnek; általában a' személyek' és dolgok' állapotja nem változott.

Itt megjegyzendő a' keresztyénség' haladása. Ez más régi keleti vallások' példájára nem hirdetett törvénykönyvet, nem ugyanazonította magát egyes törvényhozás' rendszerével, nem tolt a' világra meghatározott political formát. A' keresztyén vallás ugy vevé a' romai társaságot, millyen volt, a' nélkül, hogy a' régi törvényhozást, mint annyi századok' 's annyi bölcsesség' örökösét lerontaná. Megelégedett azzal, hogy kitorölte belőle a' szennyet és vért, 's helyökbe néhány könyörülő 's emberszerető sort igtatott. Egyébiránt egy fennálló jogot sem vitatott; közvetlenül a' társaságban semmi létalapos módosítást nem eszközlött.

De sokkal többet tett az emberi tettek' elve' és célja' máshová fordítása által, midőn ezeknek addig egészen ismeretlen rugót adott. Uj erkölcsöket alapított, 's ezek kifejlödvén, az emberek közti viszonyokban teljes változást szültek.

Az teszi nagygyá a' keresztyén vallást, hogy nem ütközik semmi társas formába, mindenikhez alkalmazza magát, 's mindeniket felül éli. — Mert az emberiség' szelleme, melly ihleli, arra figyelteti, hogy minden illy nemü tett csak úgy lehet állandó és mély hatásu, ha az erkölcsöken keresztül megy a' törvényekbe.

Akarnók, hogy a' keresztyénség azon törvényhozással egyesítette volna ügyét, mellyet a' vadság majd felforgatott, ezen társasággal, melly majd elenyészett? Jobbat tett ennél: romlása felé hagyta rohanni a' jelent; de megnyerte a' jövődőt. A' romai törvények porba és setétségbe süllyedhettek; a' Nazaretinek moralja letette a' szivek' fenekén azon csirát, honnan a' mostani társaságnak kelle sarjadosni. Némelly vad nemzetek részben elfogadák ugyan a' romai jogot; de a' keresztyén hit hirdette törvénynek egykor a' mivelte Europa' erkölcsi törvénykönyvévé kellett válnia.

A' *Revue univ.* 1833. II. kötetéből.

JAKAB ISTVÁN,
m. tud. társasági I. tag.

AZ ARCHITECTURAI SZÉPSÉGRŐL.

Az emberek' első lakhelyei csupán a' levegő' viszontagságai 's külső erőszak ellen voltak együgyűn alkotva; későn szállott le az égi Musa a' föld'fiai a' természet' szépségeire figyelmeztetni 's azoknak követésére tanítani. Durva eredetiségben jelentek meg annál fogva eleintén az okosság szülte találmányok, melylyeket utóbb a' szép izlés kellemetes formákra idomított, 's ha bár azok darabig csupán hasznos és szükségesek voltak szerint becsültettek is, de később miután t. i. a' testi első szükségek kielégítve valának, gyönyörködtetést óhajtott a' mesterségektől, 's általok a' természetben uralkodó rendet, életet és öszhangzást kívánta visszaadni. Így lett, hogy minekutána lakhelyét mint földnek ura elfoglalta az ember, mivelte helyekké kezdtek változni a' feltöretlen parlagok, viruló tájakká a' kopár és sivatag, kertekké a' mezőknek, hegyeknek és völgyeknek kiesebb részei, 's mi vala természetesb mint az, hogy mind ezeknek szerző

